

Հայաստանի Հանրապետություն
Գիտությունների ազգային ակադեմիա
Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

XIV
2 0 1 1

Երևան 2011

ՀՀ ԳԱԱ «ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՏԴ 001
ԳՄԴ 72
Գ 602

**Հրատարակվում է ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական
հետազոտությունների կենտրոնի գիտական խորհրդի որոշմամբ:**

Խմբագրական խորհուրդ

Աշոտ Մելքոնյան, Խաչիկ Բաղիկյան, Արամ Զոսյան, Սարգիս Պետրոսյան,
Լարիսա Եզանյան, Համազասպ Խաչատրյան, Արմեն Հայրապետյան,
Կարինե Բազեյան, Կարինե Սահակյան, Հասմիկ Հարությունյան

Խմբագրությամբ բան. գիտ. դոկտոր

պրոֆեսոր Սերգո Հայրապետյանի

Գ -602

**Գիտական աշխատություններ / ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի
հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն;
Խմբ.՝ Ս. Հայրապետյան.- Եր.: Գիտություն, 2012
Հատոր 14 / Խմբ. խորհուրդ՝ Ա. Մելքոնյան և ուրիշներ.-
186 էջ:**

ՀՏԴ 001
ԳՄԴ 72

ISBN 978-5-8080-0890-8

© ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, 2012

Республика Армения
Национальная академия наук
Ширакский центр арменоведческих исследований

НАУЧНЫЕ ТРУДЫ

ВЫПУСК

XIV

EDITION

RESEARCH PAPERS

Shirak Centre of Armenian Studies
National Academy of Sciences
Republic of Armenia

Издательство "Гитутюн" НАН РА "Gitutyun" Publishers NAS RA

Ереван 2011 Yerevan

**Публикуется по решению Ученого совета
Ширакского центра арменоведческих исследований НАН РА.**

Редакционная коллегия:

**Ашот Мелконян, Хачик Бадилян, Арам Косян, Саргис Петросян,
Лариса Еганян, Амазасп Хачатрян, Армен Айрапетян, Карине Базеян,
Карине Саакян, Асмик Арутюнян**

**Под редакцией доктора фил. наук,
профессора Серго Айрапетяна**

**Published by arrangement of the Scientific Council
of Shirak's Research Centre NAS RA.**

Editing stuff:

**Ashot Melkonyan, Khachik Badikyan, Aram Qosyan, Sargis Petrosyan,
Larisa Eganyan, Hamazasp Khachatryan, Armen Hairapetyan, Karine Bazeyan,
Karine Sahakyan, Asmik Harutunyan**

Edited by Doctor of Philology, professor Sergo Hayrapetyan

**ՄԱՏԱՆԱՆ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՄՆԱՀԱՎԱՏԱԿԱՆ
ԶՐՈՒՅՅՆԵՐՈՒՄ**

Ժողովրդական գրույցը վիպական բանահյուսության տարածված տեսակներից է: Ձրույցները ոչ մեծ ծավալի պատումներ են, մեկդրվագանի պատմվածքներ, որտեղ ժողովրդական լեզվին բնորոշ պատմելաառճով մեքիայացվում են ժողովրդի պատմական ու կենցաղային անցուղարձերը և սնահավատական պատկերացումները: Սնահավատական գրույցները հեթանոսական և քրիստոնեական հավատալիքների հետ կապված ոգեղեն արարածների և գերբնական երևույթների, առարկաների մասին պատմվող բանավոր պատմություններ են, ոչ հեքիաթային արձակ ժանրի ստեղծագործություններ: Վերջիններս իրենց ձևով, բնույթով և կենցաղավարման եղանակով խիստ տարբերվում են վիպական բանահյուսության մեջ մտնող մյուս բոլոր ժանրերից:

Սնահավատական գրույցը պատմողներն ու լսողները հավատում են դրանց բովանդակությանը, ներկայացնում իբրև իրենց և իրենց մտերիմների կամ ծանոթների հետ կատարված իրադրություն: Ձրույցը պատմվում է ասացողի կամ ասացողին հայտնի մարդու անունից: Սնահավատական գրույցները հիմա էլ կենսունակ են և կենցաղավարում են Հայաստանի մի շարք ազգագրական շրջաններում: Մույն աշխատանքը կատարված է 19-րդ դարի 2-րդ կեսից մինչև արդի գրառումներում առկա սնահավատական գրույցների հիման վրա: Հոդվածի համար որպես սկզբնաղբյուր օգտագործվել են վերջին տարիներին կատարված բանահյուսական գրառումները, «Ազգագրական հանդես»-ում¹, «Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն»² մատենաշարում առկա տպագիր նյութերը, Գ. Մրվանձտյանցի³, Գ. Հովսեփյանի⁴, Յ. Շանիկյանի⁵, Աղ. Մխիթարյանցի⁶, Ե. Լալայանի⁷, Մ. Աբեղյանի⁸, Մ. Կռայեանի⁹, Վ. Սվազյանի¹⁰, Գ. Գյոզալյանի¹¹ և այլոց ժողովածուներում տեղ գտած սնահավատական գրույցները, ինչպես նաև Ա. Ղազիյանի հոդվածը¹²:

Մեր օրերում շատ են տարածված գրույցներ չար ոգիներից մեկի՝ սատանայի մասին, և սույն հոդվածում ներկայացվում են սատանա-ոգու գործառույթներն ըստ տարածված սնահավատական գրույցների:

Սատանա բառը ծագում է հին եբրայերեն *satan* բառից, որը նշանակում է ոտնի, հակառակորդ, թշնամի, հակառակ դիմակաց, չար ոգի, դև: Սատանա բառը փոխառությանը տարածված է մի շարք լեզուներում՝ ասորերեն *satana*, ռուսերեն *сатана*,

¹ Ազգագրական հանդես, գ. IX, 1902, գ. X, 1903, գ. XII, 1905, գ. XIV, 1906, Թիֆլիս, (այսուհետ՝ ԱՀ):
² Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 8, 1978, հ. 10, 1980, հ. 12, 1981, Եր., (այսուհետ՝ ՀԱԲ):
³ Մրվանձտյանց Գ., Երկեր, հ. 1, Եր., 1978:
⁴ Գարեգին Սարկաազ Յովսեփեանց, Ժողովրդագրական նիւթեր, գիրք Գ, N 56, Փշրանքներ ժողովրդական բանահյուսութիւնից, Թիֆլիս 1892:
⁵ Շանիկեան Յ. Կ., Հնութիւնք Ակնայ, N 89, Թիֆլիս 1895:
⁶ Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Ա, Փշրանք Շիրակի ամբարներից, Աղ. Մխիթարեանց, Մոսկուա-Ալեքսանդրապոլ, ՌՅԾ-1901, (այսուհետ՝ ԷԱԺ):
⁷ Լալայան Եր., Երկեր, հ. 1, 1983, հ. 2, 1988, հ. 3, 2004, Եր. (այսուհետ՝ ԵԼ):
⁸ Աբեղյան Մ., Երկեր, հ. Է, Եր., 1975, (այսուհետ՝ ՄԱ):
⁹ Մեսրոպ Կռայեան, Բաղու, Բալուի կեանքէն առնուած պատկերներ, յուշեր, չափածոյ քերթուածներ և արձակ էջեր, Անթիլիաս-Լիբանան, 1965:
¹⁰ Սվազյան Վ., Կիլիկիա, արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., 1994:
¹¹ Գյոզալյան Գ., Մուսա լեռան ազգագրությունը, Եր., 2001:
¹² Ղազիյան Ա., Հայ ժողովրդական սնահավատական գրույցների դասակարգման հարցի շուրջ, ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1983, N 8, էջ 78:

արաբերենն *šaytan* (շայթան), եթովպերեն *sadatan*, հունարեն *Satanas*, լատիներեն *satanas*, հարավսլավերեն *sotona*, գերմաներեն *satan* և այլն:¹³

Ե. Լալայանը, խոսելով Ջավախքի հայ ժողովրդի հավատալիքների մասին, ներկայացնում է մի ավանդություն սատանա-նզու առաջացման մասին. «Աստված ստեղծել է ինը դաս հրեշտակ՝ մարդակերպ, քևավոր, աներևույթ, քարի էակներ, որոնց պաշտամունքն էր փառաբանել Երրորդությունը և կատարել նրա հրամանները: Սակայն այս ինը դասից երկուսն ամբարտավանացել են և ցանկացել աստված դառնալ: Տերն անիծել է նրանց, և սրանք երեք օր շարունակ կարկոտի պես երկնքից վայր են քափվել: Յոթ դաս հրեշտակները խնդրել են ողորմիլ և «Տեր ողորմեա» են ասել, իսկ մարդիկ զարեռված «Կեցո՛, Տե՛ր» աղաղակել: Այս երկու դասը վայր քափվելիս երեք դասի են քաժանվել, մին՝ Պեղծեռն, որ մնացել է երկնքի և երկրի միջև, մյուսը՝ Սաթայել, որ իջել է երկրիս վրա, և երրորդը՝ Լեկեռն, որ անցել է անդունդը: Աստված տնօրինել է, որ այս վայր քափված հրեշտակների տեղը լցնեն բաբի մարդկանց հոգիները, ուստի և այս հալածված հրեշտակների երեք դասերն էլ բարի մարդկանց սաստիկ բշտամացրել են և ամեն կերպ աշխատում են մոլորեցնել նրանց: Սաթայելը «բաց այքով»՝ ակնհայտնի է խաբույմ մարդկանց ու գրույմ գործած մեղքերը: Լեկեռնը չար երազներով ու տեսիլքներով է մոլորեցնում, իսկ Պեղծեռնը կտրում է հոգիների ճանապարհը, և եթե «բարության ձեռագիր» չունեն, քաշում տանում է դժոխք, սատանաների ու մեղավորների կայանը, ուր ոսկի աթոռի վրա նստած քազավորում է Լեկեռնը: Ժողովորդն այս վայր քափված երեք դաս հրեշտակներին կոչում է սատանա...»¹⁴:

Նույն ավանդությունը, որոշ տարբերություններով, հանդիպում ենք Գ. քահանա Նժդեհյանի մոտ. «Աստուած հրեշտակները ստեղծած ժամանակ՝ տասներկու դասի կամ գունդի բաժնեց զանոնք: Այս գունդերեն երեքի գլխատրոները՝ Սադրահել (Սադայել), Բեհեգերուղ և Բեխառ (Բեխար) տեսնելով իրենց բարձրութիւնը ու փառքը՝ հպարտացան ու Աստուծոյ դէմ ապստամբեցան: Աստուած բարկացավ, և զանոնք իրենց գունդերով իւր «երեսէն»-մերկայութենէն քափեց դեպի Սանդարամետը՝ ի պատիժ իրենց ամբարտաւանութեան»¹⁵: Ըստ Լոռու (Բորչալուի գավառ) ժողովրդական հավատալիքների՝ սատանաների գլխավորը համարվում է Բեյարը, որի որդին կոչվում է Սաթիել, իսկ աղջիկը՝ Նարմադուշիկ¹⁶:

Հայ ժողովրդական սնահավատական գրույցներում սատանա ոգին հիմնականում հանդես է գալիս «սատանա» ընդհանուր անվամբ: Մակայն որոշ ազգագրական շրջաններում (Նոր Նախիջևան, Շիրակ, և այլն) սատանա-ոգուն անվանում են նաև մեզմեն աղեկներ, մեզմից լավեր, քան զմեզ աղեկներ, աղեկանք (Ակն) և այլն: Գր. Գյոզայանը գրում է, որ «Մուսալեռում չար ոգուն՝ սատանային, խոսակցության ընթացքում երբեմն «Քան զմեզ աղվեյր» (մեզմից լավը) ասում էին, բայց անունով նրան չէին հիշատակում»¹⁷: Հավանաբար սատանային այսպիսի անվանումը (որտ մեզմից լավն էս) տրվել է որպես սիրաշահություն՝ գերծ մնալու համար նրա չարագործություններից: Մ. Աբեղյանը այս առիթով գրում է. «Թեպետ սրանք այսպես մարդկային ծագում ունեն և անզամ աստվածային անեծքի տակ են գտնվում, այդուհանդերձ նրանք վեր են կանգնած մարդկանցից: Դրա համար էլ նրանք հաճախ կոչվում են մեզմեն լավեր կամ մեզմեն աղեկներ: Եթե նրանց չարքերին հավասար դասեն և չարքեր կոչեն, ա-

¹³ Աճառյան Հ., Հայերեն արմատական բառարան, հ. Դ, Եր., 1979, էջ 179:

¹⁴ ԵԼ, հ. 1, էջ 215-216:

¹⁵ ԱՀ, գ. IX, էջ 267:

¹⁶ ԵԼ, հ. 3, էջ 209:

¹⁷ Գյոզայան Գ., նշվ. աշխ., էջ 230:

պա նրանք կգայրանան և վրեժխնդիր կլինեն»¹⁸ (ընդգծումը մերն է-Հ.Գ.): Արցախում, Սյունիքում, Վարանդայում սատանան ու քաջքը նույնանուն են¹⁹: Հարթ-Բուլանդխում ու Հանջենում սատանային փեղի²⁰ են կոչում, նաև այլ²¹, իսկ Ղզարում՝ այլ²²:

Ե. Լալայանը սատան-ոգու ամերևույթ լինելու հանգամանքը բացատրող մի գրույց է ներկայացնում. «Երբ Զրիստոսի մայրն ու մորաքույրը (Եղիսաբեթ) Փրկչի գերեզմանի վրա ողբում էին՝ զլուխները քաշ գցած և առանց շուրջը նայելու, սատանաները, որ մինչև այդ ժամանակ մարդկանց մեջ էին ապրում և նկատելի էին, կանոնալով սրանց ուշքը ուրիշ բանի վրա դարձնել, որպեսզի մոռանան Տիրոջը, պարկերի մեջ պղնձե ամաններ էին ածել և նրանց առաջ կանգնել, թխկթխկացնում էին: Աստվածածինը ետ է նայել և տեսնելով սատանաներին՝ անիծել է, թե՛ «ամերևույթ լլվիք», և այդ օրվանից նրանք աներևութացել են, այլևս մարդկանց չեն երևում»²³:

Հայաստանի տարբեր ազգագրական շրջաններում գրառած հայ ժողովրդական սնահավատական գրույցներում սատանան ռնի արտաքին տեսքի գրեթե միևնույն նկարագիրը, իհարկե, առկա են նաև տարբերությունները: Ըստ շիրակցիների՝ սատանան «մարդու պես է, հմա մարդ չէ, ինքը սև, էրկու չաթալ կոտոշ ու մանտր բիզբիզ անկաջներ ռնի, պաշը բարակ ու կեռ է, ռռները բաբս, ռռից զլուխ փռչառ մազի մեջ կորել է, մանտր- բզով ծակած աչքերը կրակ զլմանի...»²⁴: Ջավախքում սատանային պատկերացումն են «մարդակերպ, թևավոր, բոլորովին սև, մազով ծածկված, երկաթ ազիով, կռունկները դեպի առաջ ուղղված, ռմանք էլ մի կամ երկու եղջյուրով»²⁵: Ըստ ալաշկերտցիների «սատանաները թև չունին, որովհետև թափած են անոնք, երբ Աստուած իր երեսն վար ձգեց, բայց հրեշտակներու պես կրնան ամեն տեղ պնդել ու ել և էջ ընել, հրեշտակներու արագութեամբ: Իրենց տեքը, կերպարանքը չափազանց տզեղ է, սև, խաւարապատ, դուրս ցցուած ու բարակ այտերով, քթով ու շրթունքներով: Բարակ ու փոքր են նույնպես ձեռքերը, ոտքերը: Կրունկները դեպի առաջ, և ոտքի ճեւոք ու մատները դեպի ետ դարձած: Ունին նաև բարակ ու երկայն պոչ՝ վտիտ կեմակի վրայ ոլորուած, ինչպէս կտեսնու պատկերներու մեջ: Այս այլանդակությունները ստացած են Աստծու անեծքով»²⁶: Մոսալեոցիների պատկերացմամբ նույնպես սատանան «մարդու կերպարանք ուներ, մազերը ցից-ցից, կոտոշավոր էր, պոչավոր և մի քիչ կուզիկ, ոտքերը բարակ, կազմվածքը՝ անճոռնի: Նրանք մեկը մյուսից չէին տարբերվում»²⁷:

Ազգագրական որոշ շրջաններում իրարամերժ կարծիքներ ու պատկերացումներ կան սատանայի սեռի ու տարիքի վերաբերյալ: Արդեն նշվել է, որ սատանան նախկինում հրեշտակ էր, իսկ հրեշտակները, դարձյալ ըստ ժողովրդական պատկերացումների, ավելի շատ արահայանի հանգամանք ունեն, քան իգականի, չունեն մահ, ծնունդ, տկարություն²⁸:

Ջավախցիների պատկերացմամբ սատանաները երկու սեռի են, որդեծնությամբ աճում ու բազմանում են, երբեք չեն մեռնում²⁹: Իսկ Ալաշկերտում լրիվ հակառակ

¹⁸ ՄԱ, հ. Է, էջ 86:

¹⁹ ՀԱԲ, հ. 12, էջ 63: ԵԼ, հ. 2, էջ 177: Ա. Ղազիյան, նշվ. աշխ., էջ 78:

²⁰ Մովսեսայան Գ., նշվ. աշխ., էջ 45:

²¹ ԱՀ, գ. XIV, էջ 137:

²² ՀԱԲ, հ. 10, էջ 66:

²³ ԵԼ, հ. 3, էջ 209:

²⁴ ԷԱԺ, էջ 168:

²⁵ ԵԼ, հ. 1, էջ 216:

²⁶ ԱՀ, գ. IX, էջ 267-268:

²⁷ Գյոզալյան Գ., նշվ. աշխ., էջ 230:

²⁸ ԱՀ, գ. IX, էջ 265-266:

²⁹ ԵԼ, հ. 1, էջ 216:

պատկեր ենք տեսնում. այստեղ սատանաները «հրեշտակներու պես առելի արականի հանգամանք ունին, քան իզականի, թև յաճախ կնոջ կերպարանքով կը յայտնուին, և այն առելի պառաւ կնոջ: Չպետք է շփոթել փերիները սատանաներու հետ, որովհետև առաջիններու ծագումը շատ ուշ եղած է, կրնան կենակցիլ մարդերու հետ և զառակներ ունենալ, սատանաները զուրկ են այդ յատկութիւնէն, ո՛չ ծնունդ ունին, ո՛չ մահ, ո՛չ հիւանդութիւն և ո՛չ մարմնական աճում, ո՛չ կուտեն և ո՛չ կը հագնեն: Ասոնք հրեշտակներու նման հաճախ հրաշագործ են»³⁰: Ղզլարցիների պատկերացմամբ, եթե սատանան դենքով տղամարդ էր, նրա ոտքերը սմբակավոր պիտի լինեին, եթե կին՝ պոչ և երկար մազեր³¹: Մուսալեռցիները սատանաներին պատկերացնում էին միշտ չափահաս տարիքում, ծեր կամ երեխա չկար: Սկզբից ինչքան որ եղել են, նույնն էլ մնում են, այսինքն՝ աճ չունեն: Մարդկանց հետ ոչ մի կարգի (սեռային և այլ)³² կապ ու առնչություն չունեն³³: Ակնում «աղեկանք սովորաբար ի կերպարանս կնոջ»³⁴ են հայտնվում:

Արճակում սատանաները երեխաներ ունեին, որոնց պուպուշիկներ էին անվանում: Վերջիններս պատկերացվում էին թխամորթ, խիտ-գանգրահեր, հաստապոռոշ, ճրագի նման փայլուն աչքերով, զգզված հանդերձներով մանուկներ³⁵: Շիրակում ևս սատանաները երկու սեռի են, հազվադեպ հանդիպում ենք տղամարդու, իսկ հաճախ՝ կնոջ կերպարանքով: Ըստ շիրակցիների սատանան մոտ քառասուն-քառասունհինգ տարեկան արարած է, չի ծերանում: Շիրակում մեր կատարած բանահյուսական գրառումներում սատանան հիմնականում կին է, միջին տարիքի, աշխատասեր, քշախոս, համեստ արարած: Ջրույցներից մեկում սատանան ներկայացվում է նորաշենցի Ժենոյի կերպարանքով. «Մեր գեղի (Նորաշեն, Արթիկ) Ալիկենց Ենովքը Եգանկարա (Արևշատ) ջախճբան էր: Էղիկ մենակ ջաղաճը կեղնի, էղ որը աղուն աղցող չի էղնի, նստած կսպասէ: Կրսէ, մեզ է աշեն, որ ջաղաճի քարի տրգեն, էն փեռն որ կըֆրոցնէ ջուրը, ըդոր տրգեն հարսնիք գելնի, էղնաղ: Կսէ, էգան, բուրբու բրոնին ու խաղցան: Ես, կրսէ, փշաքաղվա, տեսա, որ մեզը մագերս կքաշէ, մեզը հ'անգաճս կքաշէ, մեզը ողով կգարգէ, կրսէ, բովս մէ բուլավկեն կար (առաջ գյաղայախա են հակէ, կոճակ, բուլավկա է էղէ վրեն), հանի ու գարգի մեզի դոշին: Մաղ փախան, ըսիկ բրոտ կայնավ: Լացավ, ըսավ փոքր էրեխա ունիմ, թող տուն էրթամ: Կրսէ չէ, հ'անգաճս քաշողը դու չէ՞ իր: Դէ, ընգի էղնես, տուն բոյի էրթանք: Կերթա, ջաղաճը կփագէ ու ըդոր բերեզը տուն, կրսէ, էլէք, թաժա կընիզ եմ բերէ ընձի: Գելնին կաշեն, որ մարդ, մարդու լման, մեր գեղի Թերոյենց Վարդի լմանը, մենակ ողները, կրսէ, կըրընգները մաղներու տեղն էին, մաղները՝ կըրընգներու: Ուրիշ հէջ մե տարբերություն չկար, նույն մարդը: Բերեզը տուն: Կընիզը՝ Տիրուկը, կրսէ, դէ այ Ենովք, կրսէ, էրեխանց մեջը բան-ման չտարածես, որ վախենան, ես առավոդը սաղին կհավաքեմ, կբացատրեմ, որ ըսիկ չարք է, գործ չունիք հետը: Բնչ որ ինքը կենէ՝ հագառագը բոյի ըսես իրան, չբոյի ըսես՝ էրա՛, կէ՛ր, բոյի ըսես՝ մի՛ էրա, մի՛ կէր, որ էնէ: Էդոր իրէք տարի կպայէն գովերը կալվեր, կովերը կկթեր, կաթը բերեր վեղոռոյով կուղար, անուն, կրսէ, հէջ մե բառ չէր խոսի, ինչ որ իրան կհասնիր,

³⁰ ԱՀ, գ. IX, էջ 268:

³¹ ՀԱԲ, հ. 10, էջ 66:

³² Ռուս բանահյուսության մեջ սատանան գայրակղում է կնոջը, մղում նրան ինքնասպանության...: Э. П. Омерянцева, Мифологические персонажи в русском фольклоре, М., 1975, стр. 122.

³³ Գրոգայան Գ., նշվ. աշխ., էջ 231:

³⁴ Ճանիկեան Յ.Կ., նշվ. աշխ., էջ 152:

³⁵ ՀԱԲ, հ. 8, էջ 89:

ինքը գիտեր, գելներ, կեներ: Կերտար որսող կեստեր, կրսե, մենք հացը կուղեկինք, գելնիր իրա ձեռով կլցներ, իշկան օր իրան պետք էր, կուղեր, ամանը կլվար, ըղըն-գով էլ ըսպես պրոունգը կջարդեր, տանիր կղներ տեղը: Մե օրըմ Ենովյը հարսնե-րին կրսե՝ էլե՛ք, գնացե՛ք կալը, տունը կմնան 11 տարեկան ախճիզն ու սաղանեն: Սաղանեն գելնի, տեղը կշինե, ճաշ-մաշ չի էպե, ինքը ըղպես Բաների հետ գործ չու-ներ: Ախճիզը ջուր կղնե վեղոռոյով, օր իրա դբրոցի շորերը լվա, սաղանեն կրսե կթողա՝ ողներս լվամ, ըսիզ կսե, դե՛ հա: Կսե, փեշիս բոլորը բուլավկա, ասեղ կա շարած, քանե՛ս, օր ողներս չծագրատե: Էս ախճիզը չի գիտենա, իստակ քանե, քանե քիմի, գելնի կրսե: Բշկան ալուր ու նենաք, տարին քաշտուն մեշոկ ալուր բերեք՝ չա-նաղը հալդի տները ման գա, դարդակ մնա, իշկան աման-չաման ունենաք՝ պոունգ չունենա, ձեզի ըսեն «Չկոց տունն» ու անհայդանագր: Ախճիզը գելնի ճվագը՝ հար-սի՛կ, հարսի՛կ...: Ժենյա կեղնի անունը, էղ մարտը չիղեմ ինչ լեզվով հարցրնեզը՝ անունըդ ի՛նձ է, էսիզ հողի վրա մաղով գրեզը՝ Ժենյա, Ժենիզ, ըշար Թերոյենց Վարդի լմանն էր, Վարդն էլ Ժենիզ կզովեր: Էս ախճիզը լսլով կերտա կալը, կրսե, դե, քելեք, Ժենան չկա, հարսիկը չկա: Գուկան տուն օր՝ դայրեն գեղնին քցած, ասեղներն էլ սեղնին շարած: Տիրունը քաշե ախճզան՝ լավ կծեծե: Բշկան օր էս գի-ղեմ, ըղոնք չորս տղամարդով կաշխատեին՝ հաց կմուրային, իշկան օր սիպարկե-ղեն կունենային ծալած, դարսած, բանային, կտեսնեին, օր սաղ արուն էր, սաղանե-կը տանեին արնոդեին, բերեին դնեինգը տեղը: Բշկան բաժակ կար՝ պոունգը չկար, գդալ՝ պոունգը չկար, շերեփ կար՝ պոչը չկար, վեղոռ կար՝ կանտերը չկար: Չի-ղեցողները կրսեին, թե էս ի՛նչ վերանա տուն է, կրսեին՝ մեր վրա անեծք կա: Տի-րունին անիձեղ էր սաղանեն, օր էրեխին ծեձեղ էր, ըսել էր՝ սաղ կյանքդ կորերդ վրա չգան, էնիկ սաղ կյանքը աշկերը բաց քնավ: Բոյով, սիրուն հարս էր, ութ տա-րեկան էի, կնիշեմ, ինքը չէր կրոնա ինքնուրույն իրա վրի ասեղները հաներ, բոլորը ծնջիլ քաշեիր կլոր՝ չէր կրոնա միճեն դուրս գար, ըղիզ կապվիզը, մոլորիզը: Էղ էլ սաղանի պատմությունը, հրքը՝»³⁶

Կիմ-սատանայի ծննդաբերության ժամանակ հաճախ մարդ-դայակ են խաբում տանում, որին և վարձատրում են սոխի կամ սխտորի կեղևով ու հալվալով: Սո-խի կամ սխտորի կեղևները մյուս օրը ոսկի դրամներ են դառնում, եթե միայն ստացողն անարգելով վայր չի քափել³⁷: Այս հավատալիքը տարածված է հիմնականում Ջավախ-քում³⁸, Կիլիկիայում՝ Հաճընում³⁹ և մյուս ազգագրական շրջաններում:

Սատանային վերագրվող մի հատկանիշ ընդհանուր է բոլոր ազգագրական շրջանների գրույցներում. սատանայի ոտքերն ու լեզուն թարս են: Ամեն ինչ անում է իրեն ասվածին, հրամայվածին հակառակ: Ստ. Լիսիցյանի մեկնաբանմամբ «սատա-նան ամեն ինչ աշխատում է շուտ տալ, թղրսըցնել, չարով խափանել ամեն ինչ: Իզուր չէ, որ նրա ոտքի թաթերն էլ են շուտ տված՝ կրունկներն առաջ, մատները՝ ետ: Քաշքն ամեն ինչ թարս ու հակառակ է անում: Եթե պետք էր նրան ջրի ուղարկել, ապա «ջուր բեր» ասելու փոխարեն պետք էր ասել՝ «կուժը վերցրու և ջարդի»⁴⁰:

³⁶ Մեր բանահյուսական գրառումներից: Բանասոց՝ Մերվենիկ Կամսարի Ազատյան, ծնվ. 1932թ. Արթիկի շրջան, գյուղ Նորաշեն, ջուլիակ:

³⁷ ԵԼ, հ. 1, էջ 216:

³⁸ ԵԼ, հ. 1, էջ 218:

³⁹ Մվազյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 78:

⁴⁰ ՀԱԲ, հ. 12, էջ 64:

Սատանայի բնակության վայրի և մարդկանց երևալու հարցերին վերաբերող տարբերությունները կապված են տվյալ ազգագրական շրջանի բնակլիմայական պայմաններից, աշխարհագրական դիրքից ու տեղավայրերից: Առավել հարթավայրային շրջաններում առկա գրայցներում սատանաներն ապրում են չառդախներում, ջրհորներում, քանդված տներում, վառարանների մեջ, պատերի խոռոչներում, անտառում, գերեզմանատանը, մութ անկյուններում,⁴¹ առուների եզրերին⁴², ջրաղացներում, ձիթհանքերում, գոմերում, այրերում և ամմարդարնակ տներում⁴³: Մշտա լիռում «նրանք բնակվում էին խավարում, նրանց կենտրոնն էր Գարիզը (փապուտին)»⁴⁴: Արճակում ավանդություններ կան գրառված սատանաների բնակավայրերի մասին: Այստեղ ևս պատկերացնում էին, որ սատանաներն ավելի ազատ ու համարձակ ապրում էին բնակավայրերից հեռու ընկած ավերակներում, մութ ու ամմարդարնակ տեղերում, սակայն ավանդությունը պատմում է, որ «ամենուրեք բնակվող սատանաներն Արճակում ունեին մահ իրենց հատուկ բնակավայրը: Դա գյուղից հեռու, վերևի մասով Աստվածածնա բլուրներին հասած, իսկ ցածի մասով՝ Չնձեմ կոչվող արտերին հասնող բլուրներից մեկի մեջտեղը եղած խոր, քարքարոտ, երկայն կիրճն էր, որը կոչվում էր Գյազնա: Ահա այդ Գյազնան սատանաների բնակավայրն էր: Լեռնային ձնհավներից գոյացած և իր անցած ճանապարհին պարզված մի փոքրիկ առվակ էր հոսում այդ կիրճի միջով: Վերը՝ կիրճի մեջ, կար մի տեղ, որ շատ նեղ էր, և ջուրը ոչ թե հոսում, այլ վիժում էր ցած: Ջրվեժի այդ մասը կոչվում էր Գյազնի խոհնչք, ուր գրայցի համաձայն, անհամար սատանաներ էին աղմկում, հազար ու մի ձայնով ողբում ու կաղկանձում: Ո՛չ հովիվներն ու գառնարածներն էին այնտեղ հոտը քշում, ո՛չ կանայք ու աղջիկներն էին Գյազնեն բանջարի գնում, ոչ էլ անցորդներն էին գնում սատանայաբնակ Գյազնայով: Ըստ արճակցիների՝ Գյազնի խոհնչքը միշտ էլ լիքն էր անխորտակելի չարքերով, որոնք շատ հեռու վայրերից հալածվել եկել էին քաքնվելու Ասպածածնա գործությունից ու պատսպարվել Գյազնի խոհնչքի մեջ: ... Պապերից եկած երկյաղախառն պատումներ կային այն մասին, որ երբ մութն ընկնում է, Գյազնի մեջ ապրող անհամար չարքերը հազար ու մի սատանայական հնարանքներով խաբում են միայնակ ուղևորներին, տանում Գյազնի խոհնչքը և այնտեղից քաշում դժոխք: Որդոց-որդի ամբացած այս երկյաղը ստիպում էր դաշտում աշխատող կանանց մութն ընկնելիս չանցնել Գյազնի ձորաբերանով...»⁴⁵: Արճակում սատանայաբնակ էին համարվում մահ գյուղի հարավ-արևելքում գտնվող Վարակյա տներ կոչված ավերակները⁴⁶:

Ե. Լալայանը վկայում է, որ «Դռնավարզի և Քառասանի, ինչպես և Ազոխի և Թաղլարի (Արցախ) միջև կան խոր ձորեր՝ սաղարթախիտ ծառերով ծածկված: Այս ձորերը կոչվում են Քաջկաձոր և լի են քաջքերով՝ սատանաներով»⁴⁷: Ըստ դարաբաղցիների՝ քաջքերը (սատանաներ) «ամենուր են՝ ջրում, օդում, ժայռերի մեջ, հատկապես մութ անձավներում ու ժայռածերպերում, լքված ջրաղացներում ու ավերակներում: Ավետարանոց գյուղում, մելիքական դարադամներից վեր քարձրացող մուտքը տանում է քարանձավ՝ քաշկատն⁴⁸: Իսկ «Ղափախան գյուղի Ակոբջանը պատմում էր, թե մի օր մի սատանա խաբել է իրեն և տարել սատանաների տունը ցույց տվել: Այդտեղ, ասում է նա, եղել է մի գեղեցիկ մուշտակ, մի յաքա (երկժանի) և մի կույտ ածուխ: Երբ նա հե-

⁴¹ ՀԱԲ, հ. 10, էջ 66:

⁴² Կռայեան Մ., նշվ. աշխ., էջ 582:

⁴³ ԵԼ, հ. 1, էջ 216:

⁴⁴ Գյոզայան Գ., նշվ. աշխ., էջ 231:

⁴⁵ ՀԱԲ, հ. 8, էջ 88-89:

⁴⁶ Նույն տեղում, էջ 89:

⁴⁷ ԵԼ, հ. 2, էջ 177:

⁴⁸ ՀԱԲ, հ. 12, էջ 63:

տաքքրվելով հարցքել է, թե ինչի համար են այդ քաները, սատանան պատասխանել է, թե մուշտակը նրա համար է, որ առավուող ձգեն եկեղեցի գնացող ծերունիների վրա, որպեսզի տաքությունից թուլանան ու եկեղեցի չգնան, յարան՝ որ ձգեն չարը տեսնող և բարու ետևից գնացող երիտասարդների պարանոցը, իսկ ամուլսը՝ քսեն իրենց ասածը ուրացողի երեսը»⁴⁹:

Սատանաները հայտնվում են մարդկանց մեծակ կամ խմբով, երեկոյան ժամերին՝ մութն ընկած ժամանակ: Ըստ մուսալեռացիների՝ սատանաները «մաքրում երբեք խմբով չէին ներկայանում: Ոչ էլ խմբված մարդկանց էին երևում»⁵⁰: Հայտնվում են միայնակ մարդկանց, հավանաբար այն պատճառով, որ մեկին ավելի հեշտ է մոտրեցնել ու զցել իրենց թակարդը: Իսկ Ակնում հավատում էին, որ «Մեզմէ ազէկները սովորաբար կանանց կ'երևան»⁵¹:

Ըստ հայ ժողովրդական սնահավատական գրույցներում առկա պատկերացումների՝ սատանա բռնելու երեք հիմնական տարբերակներ կան: Ի՞նչի թերելով գրավոր աղբյուրներում և գրական ստեղծագործություններում առկա նյութերը, կատարված արդի գրառումները՝ բազմիցս հանդիպում ենք ձիու վրա կուպր քսելու եղանակով սատանա բռնելու տարբերակին: «Օձունում Օսանք, Արդվիմում Դավիթ քոխվանք, Շահալիմում Քոչմանց Քոչարը նկատել են, որ իրենց գոմերում ձիերը զիշերը սաստիկ քրտնում են, և մազերը հյուսած են լինում. կուպր են քսում ձիերին և բռնում մի-մի սատանա, յոթական տարի աշխատեցնում, հետո արձակում: Սրանք հեռանալիս մի բան էին խնդրել իբր վարձ իրենց յոթ տարվա ծառայության, սրանք էլ մի-մի բուռ մոխիր էին տվել, այս պատճառով էլ սրանց տներում երբեք մոխիր չի լինում՝ սատանաները հավաքում, տանում են: Մի նույնամանա դեպքից հետո արդվեցի Օբարանք ջուր են տվել, և մինչև այժմ էլ սրանց տանը ջուրը բարաքյաթ չունի, որքան էլ բերեն՝ մի քիչ հետո չքանում է: Իսկ Ընող գյուղում՝ Ծածիկենց տանը, գդալ երբեք չէր մնում: Մի օր տեսնում են, որ մի կին եկավ և գդալները հավաքեց, ուզում է տանի: Տան տղամարդը սրտոտ է լինում. վրա է վազում, մի հատ խփում, վայր ձգում կնոջը, թե՛ այդ ուր ես տանում մեր գդալները:

«Չեր պապը այդ մեզ է տվել,- պատասխանում է կինը և անհետանում: Նոր հարցուփորձ են անում, իմանում, որ իրենց պապն էլ մի սատանա է բռնած եղել, յոթը տարի աշխատեցրել և վերջը մի գդալ նվիրել»⁵²: Այս տարբերակը ընդհանրական է ազգագրական բոլոր շրջանների համար:

Մյուսը՝ սատանայի մազերը կտրելու եղանակով իրենց ենթարկելու տարբերակն է: Ուզումլար գյուղում Գորգմանց պապը օջախի մոտից սատանա է բռնում, մազերից մի քիչ կտրում, պահում է: Երբ յոթը տարին լրանում է, սատանան աղաչում է, որ իր մազերը իրեն տան՝ գնա: Սրանք էլ տալիս են»⁵³:

Երրորդը՝ սատանային ասեղով բռնելու տարբերակն է: Այս տարբերակը ամենատարածվածներից է և հանդիպում ենք բոլոր ազգագրական շրջաններում առկա գրույցներում: Ակնում հավատում էին, որ «աղեկնաքները չեն բռնուիր, բայց եթե մեկը յաջողի անոնց միոյն կրնակը կամ ձեռքը չհասած կամ չգիտցած տեղ մը ասեղ մի շուլի (կարել), չը կրնար փախչիլ, և ասեղն շուլոզն ինչ որ ուզէ անկեց՝ կրերեն ուրիշ կնկան մը սմտուկեն»⁵⁴:

⁴⁹ ԵԼ, հ. 2, էջ 177:

⁵⁰ Գյոզալյան Գ., նշվ. աշխ., էջ 230:

⁵¹ Ճանիկեան Յ.Կ., նշվ. աշխ., էջ 152:

⁵² ԵԼ, հ. 3, էջ 210-211:

⁵³ Նույն տեղում, էջ 210:

⁵⁴ Ճանիկեան Յ.Կ., նշվ. աշխ., էջ 153:

Սատանայի՝ որպես չար ոգու գործառույթներից մեկը նրա անեծքն է իրեն բռնող, երեք կամ յոթ տարի անվարձ աշխատեցնող մարդուն ու նրա ընտանիքին: Բանասացները հաստատում են, որ սատանաների անեծքները (դառը դատեք, դատարկ աստեք, տանդ հացը կամ ջուրը պակասեն, տանդ մոխիրը պակասի, ամբողջական քաժակ, զգալ, ափսե, կճուճ, շերեփ կամ դույլ չունենաք, աչքերդ բաց քնես, ձեր տունը դեքք պակաս չըլլի) մինչև օրս էլ այդ ընտանիքների վրա են: Սակայն գրույցներից մեկում «Յոթ տարին լրանալիս սատանան դառնում է դեպի Անանյանք և ասում. «Ի՞նչ հիմար մարդիկ եք, յոթ տարի մնացի ձեզ մոռ, չհարցրիք՝ ինչու ջորին չի ծնում, որ ասեսի», և անհայտանում է»⁵⁵: Համաձայն մեկ այլ գրույցի՝ սատանան իրեն «կապանքներից ազատող» աղջկան խփում է, «աղջիկը կը դիվահարի, ինքը կխափանվի»⁵⁶:

Սատանաների կենցաղում լայն տարածում ունի հարսանիքը, շատ են այդ թեմայով գրույցները: Տարբեր ազգագրական շրջաններում տարբեր գունավորումներ են ստանում հարսանիքի հետ կապված մանրամասնությունները՝ սկսած հագուստից, երաժշտական գործիքներից մինչև ճոխ ու առատ սեղանները: Մարդը, հիմնականում ջրաղացպանը, հովիվը, միայնակ, պատահական անցորդը կիսաքուն կամ արթուն վիճակում հանկարծ լսում է դիու-գուռնայի ձայն, ակամատես է լինում ուրախ հարսանիքի, ինքն էլ ակամայից կամ ստիպողաբար ներգրավվում է հարսանիքի մեջ: Ըստ հայտնի գրույցների՝ սատանաները շատ են սիրում հազնել մարդկանց, հիմնականում նորահարսների զգեստները և մաշակցել հարսանիքի: Դրանից խուսափելու համար անհրաժեշտ է զգեստը հանելու ժամանակ խաչակնքել⁵⁷, Հիսուս Քրիստոս ասել կամ մեջը նշխարք դնել: Ջրույցներից մեկում Ուստա Աթոն սատանայի հարսանիքում նվագելիս նկատում է, որ դրանց հագին իրենց հարևանների հագուստներն են, մեկական կտոր կտրում է շորերից, առավոտյան համեմատում է և համոզվում, որ շորերը սատանաներն էին հագել: Կշտամբում է հարևաններին, թե ինչու հանվելիս Հիսուս ու Քրիստոս չեն ասում, որ սատանաները իրենց «հալավները» չտանեն⁵⁸:

Ջավախքում գրառած մի գրույց մանրամասն ներկայացնում է սատանայի հարսանիքի և հյուրասիրության մի փայլուն օրինակ. «... Քիչմ անցավ՝ մեմ ա դավուլ-գուռնի ձեն էկավ... Ետն նստան օր հաց ուտեն, ինծի հետ էկող մարդը մե մեմ լանգյառիմ՝ փլավ լցեց բերեց ինծի, օր ուտեմ: Անոթի փորս վեց-վեց կենե, վրա ընկա, օր ուտեմ: Չամչս կգարնեմ, տանիմ կը բերանս, կաշեմ՝ բան չկա, փորս բան չի էրթա, ըլլի օր, ըսի, բունս գոխս է, չեմ կրնա ուտե, աչքերս սրբեցի, գյառ-գյուլամիշ էղա, աշեցի օր փլաֆը ալի անպես գլխած առաջս է: Ալունճ գարկի, տարա բերանս, ծամեմ կը, կենա բերանս բան չկա: Աշեմ՝ անոնք հավար-հավար կուտեմ: Ալ ամոթուս ձեն չհանեցի: Մե քիչմ անցավ, ան մարթը լրանգատով՝ թիրթի բերեց: Ըսի՝ աս լավ է, մտերը կտոր-կտոր կառնեմ, կոճեմ կը, բյալքի բերանս բան՝ մտնի: Առա մսի կտորը, տարա բերանս, ծամեմ կը, ակոճես իրար կը դիպչի, ցորեն հատիճ չափ բան ա փորս չի էրթա: Չարասըզ բերանս սրբեցի, անոթի ծառավ ետ քաշվա, անոնք կերան, խմեցին, էլան քիչմ ալ թոան ու քաշվան գնացին»⁵⁹:

Սնահավատական գրույցներից և ազգագրական նմանատիպ նյութերից հայտնի է, որ սատանաները սնվում են հիմնականում հալվաչով, խավիճով, ծննդկանների փայծաղով՝ լյարդով: Մ. Աբեղյանը ներկայացնում է մի գրույց, որտեղ սատանա-

⁵⁵ ԵԼ, հ. 2, էջ 177:

⁵⁶ ՄԱ, հ. Է, էջ 89:

⁵⁷ Ռուս բանասիրության մեջ ևս տարածված է այն պատկերացումը, որ սատանան տանում է այն անենը, ինչը օրհնված չէ: *Померанцева Э.В., Мифологические персонажи в русском фольклоре, М., 1975, стр. 119.*

⁵⁸ ԵԼ, հ. 1, էջ 218:

⁵⁹ ԵԼ, հ. 1, էջ 225:

ներն «իրենց հարսանիքներին մեկի երկնցն են մորթում, խորովում և ուտում, իսկ լուսադեմին նրանք միացնում են կաշին ու ոսկորները, և կենդանին ողջ-առողջ տուն է վերադառնում: Դրա մեկ ոտքն է սովորաբար միայն կաղ մնում, քանզի նրանց հարսանիքին հրավիրված և իրենց հետ ուտող-խմող երաժիշտը կամ սափրիչը մի ոսկր է գողանում, որպեսզի ստուգի կենդանու հետ նրա ունեցած նույնությունը»⁶⁰:

Խավիժ եփելու համար դնում են կրակին մի կաթսա և շուրջը պտտվելով ասում. «Չքին եղն ու այլուրը մեջը, չքին եղն ու այլուրը մեջը»: Կաթսան լցվում է ունեցող, բայց չունիմ ասողների յուղով ու այլուրով, որը և եփում ուտում են: Բայց նրանք սավելի մայրկանց եփածին են վազում և ուր էլ որ խավիժ եփեն, սրանք գլխին կանգնած են: Եվ որպեսզի համեղ մասն իրենց մնա՝ նրանք տակն են պահում յուղը և բույլ չեն տալիս «դուրս տալու», այսինքն՝ երեսը տարածվելու, սպասելով, որ դրգալը վայր դնեն, իրենք վերցնեն ուտեն: Մարդիկ էլ այդ իմամալով՝ առանց դրգալը վայր դնելու մի սուտ են խոսում, օր. Դժարսր աստիկ կռիվ կա, սառանամները խարվում, վազում են դուրս, այս ծամանակ յուղը դուրս է տալիս, և մարդիկ վերցնում ուտում են⁶¹:

Ջավախքում պատմում են, որ մայր սատանան բերում է քեռու աղոցկան կնոջ ջիգյարը, «քյապապ» անում ու կերցնում նրեխաներին: Գիշերը չուրմ մնացած մեկը, լսելով սատանաների գրույցը, մերս է մտնում նրանց մոտ, մի բուռ մոխիր վերցնում, տանում է քեռենց տուն, դեմ տալիս մեռած կնոջ քթին, կինը կենդանանում է⁶²: Ծննդկանի կամ նորածին երեխայի ջիգյարը կամ փայծաղը հանելու և վերջիններիս մահ բերելու մոտիվը տարածված է Ջավախքում, Շիրակում, Ապարանում, Վայոց Ձորում, Արցախում, Նոր Նախիջևանում, Արճախում, Ալաշկերտում և այլ ազգագրական շրջանների սնահավատական գրույցներում:

Սատանան մարդուն մոլորեցնելու, իր չար մտադրություններն իրականացնելու համար բազմաթիվ հնարքներ գիտի և դիմում է դրանց: Աներևույթ լինելուց բացի (այս հանգամանքը նրա չարագործություններն իրականացնելու հիմնական գրավականն է) նա հաճախ ստանում է մարդուն ծանոթ կամ բարեկամ մարդու, Արցախում՝ այծի, ճանճի⁶³, Ջավախքում՝ սև շան, մագի⁶⁴, Արճախում՝ մարդու, աղվեսի, գայլի, շան, կատվի, ճանճի, մագի և այլ կերպարանքներ: Ըստ Արճախում տարածված գրույցի՝ ջիգյար տանելու ճանապարհվող սատանան գյուղին հասնելիս ընդունում էր շան կերպարանք, ծննդկանի տունն էր մտնում կատվի կերպարանքով, ծննդկանին էր մոտենում ճանճի կերպարանքով և ծննդկանի փորն էր մտնում մագի կերպարանքով, որից հետո արդեն պոկում էր լյարդը⁶⁵: Ըստ Ջավախքում գրառած մի գրույցի՝ սատանան չի կարողանում տանել ծննդկանի ջիգյարը, քանի որ նրա վրա կատու էր պառկած, և մոտենալու պահին աքլորը կանչում է: Որոշում է դառնալ մագ, մտնել խավիժի մեջ, կուլ գնալ և ջիգյարը պոկել: Մարդը, լսելով սատանայի մտադրության մասին, խավիժից հանում է մագը, գցում կրակի մեջ, «ցկեղը կիմանա, մեմ՝ ա անպես ճվճվոցն գրյնի, օր աս խեղճ մարդը էրկու անկճով խլմա կը»⁶⁶: Գ. քհ. Նժդեհյանը, խոսելով Ալաշկերտում գրառած հավատալիքների մասին, գրում է. «Երկրի երեսի վրա գտնվածները (սատանաները) հետամուտ են միշտ մոլորեցնել մարդերը և չար գործեր տալ, մտնելով անոնց խղճի, հոգիի, սրտի, փորի և ուղեղի մեջ, կամ ազդելով ասոնց վրայ, յաճախ

⁶⁰ ՄԱ, հ. Է, էջ 88:

⁶¹ ԵԼ, հ. 1, էջ 216:

⁶² Նույն տեղում, էջ 219:

⁶³ ՀԱԲ, հ. 12, էջ 63-64:

⁶⁴ ԵԼ, հ. 1, էջ 217:

⁶⁵ ՀԱԲ, հ. 8, էջ 88:

⁶⁶ ԵԼ, հ. 1, էջ 220:

- Չեղ ժամանակ ջուր տաքայ, բափեցի դուս. Զիտը էր ընդունց սեղմին, գարկին գլխուս. Թուխք էրեցին, սաղցուցին:

Չարերը ջրի արանք կպտտոտին, ասում էր նույն պատառը, օր մեկ մարդ ընցնի գիշեր վախառ, ամուն Հօր և Որդոյ չէնի, կգարկին սև վարքոցով»⁷¹:

Ակնում կարծում էին, որ «Աղեկնաքները անվնաս են, բայց երբեմն «չար» կուտան»: Երբ մեկն աղեկնաքի մանկան վրայ կոխէ, որ աներևոյթ լինելով չէր կրնար տեսնել՝ մայր-աղեկնաքն «չար» կրտայ կոխող անձին, որոյ ծնօտն կամ այլ անդամն կը ծռի, խեղանդամ կըլլայ. կամ կոխող անձն եթե որրանին մեջ երեխայ մի ունի՝ աղեկնաքն ի վրէժխնդրութիւն՝ նոյն հասակաւ աղեկնաքի տգեղ երեխայ մի դնելով նորա տեղ, կը փոխէ մարդածնին հետ. կամ նոյն իսկ կոխողն կը հիւանդանայ: Չար արուած անձին՝ «համուերքի է ըռաստ եկերե կ'ըսեն»⁷²:

Հայտնի է, որ սատանան և չար ոգիներն ընդհանրապէս, մախ և առաջ համարվում են ծննդկան կնոջ թշնամի: Մեր խնդիրն ենք համարում ներկայացնել սատանա ոգուց զգուշանալու, նրանից պաշտպանվելու և նրան վախեցնելու համար գործի դրվող հնարքները այնքանով, որքանով դրանք տեղ են գտել հայտնի սնահավատական գրույցներում: Ըստ վերջիններիս՝ սատանան վախենում կամ անհետանում է աքաղաղի կանչից⁷³, խոզի անուն լսելիս⁷⁴, կատու տեսնելիս, երկաթից, պողպատից, խաչակնքելուց, հայր մեր ասելուց⁷⁵, Հիսուս Քրիստոսի, Աստվածածնի անունը լսելիս:

Սատանաներից խուսափելու և նրանց վախեցնելու համար բազմաթիվ հնարքներ էին բանեցնում հատկապէս Արցախում: Մտ. Լիսիցյանը գրում է. «Քաշկերն ամենից ավելի վախենում էին պողպատե⁷⁶ իրերից: Դա, հավանաբար, կապ ուներ այն համոզման հետ, թե պողպատը (հրահանը) ազգակից է կայծակին, քանի որ քարից կայծ է հանում, ծննդի ժամանակ ծննդկանի բարձի տակ պողպատե և երկաթե իրեր՝ իլիկ, դանակ, մկրատ, դաշույն, կողպեք էին դնում, իսկ շեմքին, որտեղ քաշկերն էին նստած՝ շղթա էին զցում: Նույնպիսի պողպատե առարկաներ էին դնում և երեխայի բարձի տակ: Հարսանեկան արջառի (կամ ոչխարի) արյան մեջ թաթախված խոփը, դանակը և բանալին էլ համանման նշանակութուն ունեին: Ավագ չարչարանաց շաբաթի ուրբաթ օրը դարբինները պողպատե օղեր էին կտում, որոնք աղջիկները դնում էին մատներին՝ քաշկերից պաշտպանվելու համար (Հաղորթ, Թաղլար և այլ գյուղեր): Երեխաների ուսածապավեններին պողպատե փոքրիկ հրահան էին կարում, որը նրանց պաշտպանում էր չար ոգուց ու կայծակից: Հավատում էին, որ հենց այդտեղ (թիկունքում) է թաքնվում սատանան: Հավատում էին, թե ոչ միայն շնչավոր, այլ նաև անշունչ առարկաները քաշկերից պաշտպանելու համար պետք է դրանց զգեստի գործվածքի մեջ ասեղ խրել կամ լայնագլուխ մեխեր և կամ պառտ խփել դռանը»⁷⁷:

Մուսալեռում նույնպէս պողպատյա իրերը, հատկապէս սուր գործիքները պաշտպանական ուժ ունեին: «Չարքերը՝ սատանաները, խիստ զգուշանում ու վախենում էին կացնից, մանգաղից, խոփից, դանակից, սրից, թրից, դաշույնից, ասեղից, քորոցից, շամփուրից և այլն: Ծննդկանի գլխատակին անպայման մի սուր գործիք (դանակ, մկրատ) կամ կրծքին ասեղ պիտի լիներ, ինչպէս և նորածին երեխայի բարձի

⁷¹ Գարեգին Մարկարզ Յովսէփեանց, էջ 65-66:

⁷² Ճանիկեան Յ.Կ., նշվ. աշխ., էջ 153:

⁷³ ԵԼ, հ. 2, էջ 178:

⁷⁴ Նույն տեղում:

⁷⁵ ԵԼ, հ. 3, էջ 210:

⁷⁶ Մետաղները խորհրդանշում են տիեզերական էներգիան՝ կարծր վիճակում: Королев К., Энциклопедия символов, знаков, эмблем, Москва, Эксмо, Санкт-Петербург, Terra Fantastica, 2003, с. 309.

⁷⁷ ՀԱԲ, հ. 12, էջ 64-65:

տակ: Այդ էր պատճառը, որ գյուղի տղաները, գիշերով մի զմեյիով կամ շամփուրով զինված, սատանա էին փնտրում: Պետք էր, որ միայնակ լինեին, որովհետև սատանան երբեք բազմության առաջ դուրս չէր գալիս: Հաջորդ առավուտ տղաներն իրար զնկուցում էին, որ ոչինչ չէին գտել: Փորձը տարիներ տևեց, բայց ոչինչ չստացվեց: Ուշ անուկտրեն մութ անկյուններում, պուրակներում և այլուր և ուշ էլ աղբյուրներում սատանաներ չէին երևում, բայց և այնպես թվում էր, թե դրանք գոյություն ունեն»⁷⁸:

Երվանդ Լալայանը Ջավախքում, Արցախում, Լոռիում բազմաթիվ գրույցներ է գրատել, որոնք ուշագրավ են բովանդակային առումով և առանձին ու կարևոր տեղ են զբաղեցնում մյուս բոլոր սնահավատական գրույցների շարքում: Սատանայի՝ որպես չար ոգու գործառույթներն այս գրույցներում խիստ տարբերվում են տարածված ու ընդունված կարծիքներից: Այսինքն՝ հայ ժողովրդական սնահավատական գրույցներում սատանան միշտ չէ, որ չարության հատկանիշներով է դրսևորվում: Այդ հատկանիշներից առաջինն այն է, որ սատանան մարդուն արհեստ է սովորեցնում⁷⁹, երկրորդը՝ սատանան օգնում է մարդուն, և երրորդը՝ մարդը հաղթում է սատանային: Լոռիում պատմում են հետևյալ գրույցները, որտեղ սատանան մարդուն արհեստ է սովորեցնում. «Երբ առաջին անգամ ձիթահանը շինեցին, իսկույն չկարողացան ձեռք հանել: Այս ժամանակ սատանան եկավ նրանց մոտ և խոստացավ սովորեցնել ձեռք հանելու կերպը, եթե իրեն էլ մաս տան: Մարդիկ չհամաձայնեցին և շարունակեցին փորձեր անել, բայց անօգուտ: Մի օր էլ, երբ սատանան ներս մտավ միևնույն առաջարկն անելու, ձիթահանքի տերը տաք ջուր ուզեց: Սատանան, այս լսելով, բացականչեց.

-Ի՞նչ, գտա՞ք գաղտնիքը, տաք ջուրը կտավատի վրա՞ պիտի ամեր:

-Այո՛, -պատասխանեց տերը,- վարդոց արդեն գտել ենք գաղտնիքը և կարիք չունենք քեզ մաս տալու»⁸⁰:

Մեկ այլ գրույցում էլ սատանան միամտաբար ասում է, որ ամանները կլեկում են բամբակով, մարդն իմանում է այս գաղտնիքը՝ չխոստովանելով, որ սովորել է սատանայից⁸¹: Վերը նշված գրույցներում ժողովուրդը սատանային օժտել է այնպիսի դրական հատկանիշներով, ինչպիսիք են բանիմացությունը և միամտությունը:

Սնահավատական գրույցներում երբեմն էլ մարդը դիմում է սատանայի օգնությանը՝ քահանայից վրեժխնդիր լինելու⁸², հարստանալու⁸³, կուզից ազատվելու⁸⁴ և այլ նպատակներով և ստանում է վերջիններիս օգնությունն ու աջակցությունը: Այնուամենայնիվ էր այն կարծիքը, թե սատանան կարող էր մարդուն բարիք բերել: Պատմում էին, որ «Այս ինչ տանն կանայք երբեմն երեք օր, երեք գիշեր մոմ թափեր են աղեկնաց տուրքեն, երբ տեսեր են, թե պտուկին ճիրագուն չի հատնիր՝ ամաններ դաշուններ բերելով իողն հոն քաշեր են: Յիշեալ տանն կանայք, իրենց սնտուկներուն վրայ, Մուլթան Մահմուտի 5-նոց և 6-նոց դրամեն դեզադեզ շարուած կը տեսնեն եղեր: Կը վերցնեն դրամները և հետևյալ օրն կը տեսնեն, որ դարձեալ շարուած է: Մեկը հաց կեփե, կը տեսնե, որ տունն հացով կը լեցուի և խմորն չսպառիր: Այսպես, աղեկնաց զանազան բարիք կը ընեն եղեր մարդոց: Պետք է գիտնալ, թե ու և իցն պարագայի մեջ, երբ աղեկնաքն շնորհ մ'ընե, պետք չէ բնաւ մարդու ասել, զի շատ մարդիկ երբ շնորհք մը

⁷⁸ Գյոզալյան Գ., նշվ. աշխ., էջ 225:

⁷⁹ ԵԼ, հ. 3, էջ 211:

⁸⁰ ԵԼ, հ. 1, էջ 216:

⁸¹ Նույնը:

⁸² ԵԼ, հ. 2, էջ 178:

⁸³ ԵԼ, հ. 1, էջ 223:

⁸⁴ Նույն տեղում, էջ 220:

վայելած են և մեկու մը յայտնած են՝ անմիջապես նոյն շնորհն դադրած և մինչև իսկ շնորհեալ դրամն ալ ետ առնուած է եղեր»⁸⁵:

Կան բազմաթիվ առակներ, անեկդոտներ, սնահավատական գրույցներ⁸⁶, որտեղ ժողովուրդը մարդուն ներկայացնում է որպես խաբեքա, չափազանց ճարպիկ, հնարամիտ, այսինքն՝ «մարդը սատանին ջուրն է տանում, ծարավ հետ բերում»⁸⁷: Այսպիսի գրույցներ հիմնականում պատմում են մոկացիների⁸⁸, կարբեցիների⁸⁹, հատկապես կարբեցի կանանց մասին, որոնց տալիս են «սատանա խաբող»⁹⁰ ամուսնը:

Հաճախ բանասացները, բուն բանահյուսական նյութը հաղորդելուց բացի, կատարում են ինքնուրույն դատողություններ իրենց իսկ ավանդած նյութի կամ համընդհանուր հարցերի վերաբերյալ և այդ կարծիքները՝ որպես էյակնո, օգնում են ուսումնասիրողներին իրենց վերաբերմունքն արտահայտել ուսումնասիրվող նյութի վերաբերյալ: Մեր պարագայում բանասացը շատ համոզիչ կերպով պատմում է իր իսկ գլխով անցած իրադարձությունը, որը մեր կողմից դիտարկվում է որպես սնահավատական գրույց սատանայի, գոեմափշտիկի կամ մեկ այլ ոգու մասին, և հաջորդ բույերին ասում, որ «Էն վախտ միամիտ էինք, ամեն ինչից վախենում էինք, մեր բոլոր տեսակի վախերը վերագրում էինք սատանաներին: Հըմի մարդն է սատանա դառել, խափում է, սուտ է խոսում, տատանան էլ ո՞րտից էրևա, մարդը սատանա փեշակը ձեռեն առել է: Ըրորից է, որ էն վախտ սատանա կար, երմի չկա»⁹¹:

Նմանառիպ դատողություն է արել Յ. Ճանիկյանը դեռևս 1895թ. Ակնում բանահյուսական նյութեր գրառելիս. «Կ'ըսեն թե աղեկնաց սկզբնաորութիւնն յայտնի չէ: Թէ ի հնումն և թե այժմ կան. Պարզամիտ անձինքն կը սիրեն և անոնց միայն կ'երևան և զանազան շնորհ կ'ընեն. կ'ըսեն նաև, թե այժմ մարդիկ արելի սատանայացած լինելով, աղեկնաքները չեն երկիր եղեր այլ ևս»⁹²:

Սատանայի կերպարը լայնորեն տարածված է հայ ժողովրդական հեքիաթներում և բանաձևային բանահյուսության մեջ՝ առածներում⁹³, հանելուկներում⁹⁴ և այլն: «Սատանա» բառը հանդիպում ենք մի շարք տեղանուններում⁹⁵, որպես բնության տարրերի կամ երևույթի անվանում⁹⁶, նաև հայ ժողովրդական խաղերում⁹⁷:

Մարդը, չկարողանալով բացատրել բնության այս կամ այն երևույթները, չկարողանալով հաղթահարել դրանց մկատմամբ ունեցած իր վախը, երևակայության մեջ ստեղծել է զանազան ոգիներ, նախապաշարմունք, սկսել է հետևել դրանց, վախենալ, զգուշանալ դրանցից, հավատալ, սրբացնել և այլն: Պատահական չէ, որ սնահավատական գրույցները մեծ մասամբ տարածված էին գյուղական բնակավայրերում, ուր

⁸⁵ Ճանիկեան Յ.Կ., նշվ. աշխ., էջ 152-153:

⁸⁶ ԵԼ, հ 1, էջ 222-223:

⁸⁷ Մայխասյանց Մտ., Առակներ, ավանդություններ, անեկդոտներ, № 58 (39), Եր., 1958, էջ 90:

⁸⁸ FF III:6299, Ա Բարսեղյան, Սևան, 1961, Մոկսի բանահյուսությունը:

⁸⁹ FF II:15, Բոդյան Վ., 1945, Աշտարակ:

⁹⁰ Ս. Վարդանյանի գրառած նյութերից: Ասացող՝ Մարիամ Մովսիսյան, ծնվ. 1987թ., 1-ին կուրսի ուսանողուհի: Սատանան տանում է կարբեցիների խոզերը: Մեկն ասում է սատանային, որ միայն իրենը տա, մյուսների հետ ինքը գործ չունի: Սատանայի այն հարցին, թե որն է իրենը, մարդը պատասխանում է, թե իր խոզի պեշը ողորած է: Սատանան տեսնում է, որ բոլոր խոզերի պոչերը ողորած են, բոլորն էլ վերադարձնում է:

⁹¹ Մեր բանահյուսական գրառումներից, բանասաց՝ Բարսեղյան Շողակաթ, ծնվ. 1925թ., Շիրակի մարզ, գյուղ Կապս:

⁹² Ճանիկեան Յ.Կ., նշվ. աշխ., էջ 153:

⁹³ Ղանալանյան Ա., Առածանի, Եր., 1960:

⁹⁴ Հարությունյան Ս., Հայ ժողովրդական հանելուկներ, Եր., 1965:

⁹⁵ Ղանալանյան Ա., Ավանդապատում, Եր., 1969, էջ 77, 218, 221, 406:

⁹⁶ ԱՀ, գ. IX, էջ 46:

⁹⁷ Բոդյան Վ., Հայ ժողովրդական խաղեր, Եր., 1980, էջ 60, 139-142:

աշխարհընկալման հետ կապված հարցերը քաջահայտման ու պարզաբանումների կարիք ունեն: Գանաչողության սահմանների ընդարձակման հետ մեկտեղ պակասում են նաև սնահավատական գրույցները:

ЧЕРТ В АРМЯНСКИ НАРОДНЫХ СУЕВЕРНЫХ РАССКАЗАХ

___ *Резюме* ___

___ *А. Галстян* ___

В армянских народных суеверных рассказах черт-самый распространенный злой дух. Данная статья представляет функции черта по армянским народным суеверным рассказам. На основе фольклорных записей, собранных в последние годы, и опубликованных статьях, раскрывается и представляется внешний облик черта, его возраст, пол, быт, место обитания, способы излова в различных этнографических регионах.

Բ ո վ ա ն դ ա կ ո թ յ ո ն

Հ ո դ վ ա ծ ն ե ր

<i>Մարգիս ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ</i> Հայ-շումերական առասպելաբանական աղերսների շուրջ.....	5
<i>Արկաղի ԱԿՈՊՈՎ</i> Դավիթ Կյուրապարտի ժառանգության հարցը X դարի վերջին և XI դարի առաջին քառորդին.....	17
<i>Մարգիս ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, Լուսինե ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ</i> Անին և Երվանդունիները.....	24
<i>Լարիսա ԵԳԱՆՅԱՆ</i> Մեծ Սեպասարի վիշապը.....	34
<i>Արմեն ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ</i> Արևմտահայության տեղաշարժի հարցը XIXդ. երկրորդ կեսի և XXդարասկզբի ցարդզմի Արևելյան Հայաստանում վարած գաղութային քաղաքականության համատեքստում (Ալեքսանդրապոլի գավառի օրինակով)	40
<i>Գևորգ ԱՅՎԱԶՅԱՆ</i> Ալեքսանդրապոլի հոգևոր դպրոցը 1830 - 1880 - ական թթ.....	51
<i>Կարինե ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ</i> Հայաստանի առաջին հանրապետությունում լեզվական քաղաքականության հարցի շուրջ.....	58
<i>Մենեքերիմ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ</i> Նարեկացիական ճառագումներ Թումանյանական աշխարհում.....	63
<i>Հրանուշ ՉԱԼՅԱՆ</i> Բայաժանցունը՝ կրկնաստեղծության շեղագրման գործուն.....	68
<i>Սերգո ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ</i> Խոսվածքի երեկն ու այսօրը.....	73
<i>Կարինե ԲԱԶԵՅԱՆ, Գրիգոր ԱՂԱՆՅԱՆ</i> Ժողովրդական քրիստոնեության դրսևորումները գյուրեցիների տոնածիսական վարքում	80
<i>Կարինե ՍԱՀԱԿՅԱՆ, Ռոզա ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ</i> Աղոթք և հոգեթերապիա.....	87
<i>Համիկ ԳԱԼՍՏՅԱՆ</i> Մատանան հայ ժողովրդական սնահավատական գրույցներում.....	92
<i>Համիկ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ</i> Արշակ Բրտոյանը և Շիրակի երաժշտական կյանքը	106
<i>Արտաշես ԲՈՅԱԶՅԱՆ</i> Էթնոժողովրդագրական գործընթացները Շիրակում 1926-1959թթ.....	110
<i>Նաիրա ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ</i> Անգլերենի ուսուցիչների մեթոդիկական պատրաստվածության հարցի շուրջ.....	116

Հրապարակումներ և հաղորդումներ

Մեներքիմ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

Հ. Թումանյանի քնարերգության մի մութ կետի լուսարանման փորձ.....122

Արաքս ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

Երվանդ Քոչարի փարիզյան շրջանը127

Լատրա ԱԹԱՆԵՍՅԱՆ

Վ. Խաչատրյանի ստեղծագործական աշխարհը131

Համիկ ՄԱՏԻԿՅԱՆ

«Երեխա» հասկացույթը կրոնական հայեցակարգում.....135

Օաննա ՀԱՐՈՅԱՆ

Պահոց ուտեստը Գյումրիում (XX դարի 2-րդ կես)140

Արկադի ԱԿՈՊՈՎ

Ալեքսանդրապոլի գավառը Երևանի նահանգապետի
հաշվետվություններում (1870-ական թթ.)144

Համազասպ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Հայկաձորի ամրոց-բնակավայրի 2011 թվականի պեղումները.....154

Գրախոսություն.....163

Լրատու171

Անփոփում (անգլերեն)176

С о д е р ж а н и е

С т а т ь и

<i>Саргис ПЕТРОСЯН</i> Об армяно-шумерских мифологических отношениях	5
<i>Аркадий АКОПОВ</i> Вопрос наследия Давида Курапалата в конце X- начале XI веков	17
<i>Саргис ПЕТРОСЯН, Лусине ПЕТРОСЯН</i> Ани и Ервацциды	24
<i>Лариса ЕГАНЯН</i> Дракон Мец Сепасара	34
<i>Армен АЙРАПЕТАН</i> Вопрос передвижения западных армян в контексте колониальной политики царизма в Восточной Армении второй половины XIX-начала XXвв. (на примере Александропольского уезда).....	40
<i>Геворг АЙВАЗЯН</i> Александропольское духовное училище в 1830 - 1880 гг.	51
<i>Карине АЛЕКСАНЯН</i> К вопросу о языковой политике в Первой республике Армении.....	58
<i>Сенскерим МЕЛКОНЯН</i> Нарекские всплески в мире Туманяна	63
<i>Грануш ЗАКЯН</i> Аффиксация – фактор грамматико-смыслового изменения глаголов	68
<i>Серго АЙРАПЕТАН</i> Говор вчера и сегодня	73
<i>Карине БАЗЕЯН, Григор АГАНЯН</i> Проявления народного христианства в празднично-обрядовом поведении гюмрийцев	80
<i>Карине СААКЯН, Роза ОГАНИСЯН</i> Молитва и психотерапия.....	87
<i>Асмик ГАЛСТЯН</i> Черт в армянских народных суеверных рассказах	92
<i>Асмик АРУТЮНЯН</i> А. Бругян и музыкальная жизнь Ширака.....	106
<i>Арташес БОЯДЖЯН</i> Этнодемографические процессы в Шираке в 1926-1959гг.....	110
<i>Наира АЙРАПЕТАН</i> К вопросу о методической подготовленности учителей английского языка.....	116

Публикации и сообщения

<i>Сенекерим МЕЛКОНЯН</i> Попытка прояснения одной темной страницы лирики О. Туманяна.....	122
<i>Аракс МАРГАРЯН</i> Парижский период Ерванда Кочара.....	127
<i>Лаура АТАНЕСЯН</i> Творческий мир В.Хачатряна.....	131
<i>Асмик МАТИКЯН</i> Понятие “Ребенок” в религиозном аспекте.....	135
<i>Ояна АРОЯН</i> Пища великого поста в Гюмри (2-ая половина XX века).....	140
<i>Аркадий АКОПОВ</i> Александропольский уезд в отчетах “Эриванского” губернатора (1870-ые гг.).....	144
<i>Амазасп ХАЧАТРЯН</i> Раскопки крепости-поселения Айкадзор в 2011г.....	154
<i>Рецензия</i>	163
<i>Информация</i>	171
<i>Резюме (на английском)</i>	176

Contents

Articles

- Sargis PETROSYAN*
About the Armenian-Sumerian mythological relations.....5
- Arkady AKOPOV*
The question of heritage of David Kurapatat at the end
of the 10th and first quarter of the 11th century.....17
- Sargis PETROSYAN, Lusine PETROSYAN*
Ani and the Orantids of Armenia24
- Larisa EGANYAN*
The Dragon of Mets Sepasar..... 34
- Armen HAYRAPETYAN*
The Issue OF Western Armenian dislocation in the context
of colonial policy in Eastern Armenia tzarism in the second middle
of the XX century (in imitation of Alexandrapol province)40
- Gevorg AYVAZYAN*
Alexandrapol's religious school in 1830-1880 51
- Karine ALEQSANYAN*
Some issues of linguistic policy in the First Republic of Armenia.58
- Senekerim MELKONYAN*
Traces the legacy of Narekaci in the world of Tumanyan.....63
- Hranush ZAKYAN*
Verbal suffixation as a factor of grammatical meaning change.....68
- Sergo HAYRAPETYAN*
Dialect's yesterday and today.....73
- Karine BAZEYAN, Grigor AGANYAN*
The manifestations of popular Christianity in the holy-ritual mode
of life of Gyumri dwellers80
- Karine SAHAKYAN, Roza HOVHANNISYAN*
Prayer and psychotherapy.....87
- Hasmik GALSTYAN*
Satan in Armenian folk superstitious talks.....92
- Hasmik HARUTUNYAN*
Arshak Brutyan and Shirak's musical life.....106
- Artashes BOYAJYAN*
Ethnodemographic processes of Shirak region in 1926-1959s.....110
- Naira HAYRAPETYAN*
On the issue of English language teachers methodical preparadness.....116

Contents

Publication and Reports

<i>Seneqerim MELQONYAN</i> An elucidation attempt of a dark point in H. Tumanyan's poetry.....	122
<i>Araks MARGARYAN</i> Ervand Kochar's Parisian period.....	127
<i>Laura ATHANESYAN</i> The Creative Work of Valeri Khachatryan.....	131
<i>Hasmik MATIKYAN</i> "Child" concept in religious context.....	135
<i>Oanna HAROYAN</i> Feast food in Gyumri on the second half of the 20th century.....	140
<i>Arkady AKOPOV</i> Alexandropol district in the reports of the governor of Erivan (1870s.).....	144
<i>Hamazasp KHACHATRYAN</i> The 2011's excavations of Haykadzor's castle- settlement.....	154
<i>Book Review</i>	163
<i>Scientific information</i>	171
<i>Summary (in English)</i>	176

*Հայաստանի Հանրապետություն
Գիտությունների ազգային ակադեմիա
Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն*

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ. XIV. 2011

*Республика Армения
Национальная академия наук
Ширакский центр арменоведческих исследований*

НАУЧНЫЕ ТРУДЫ. ВЫПУСК. XIV. 2011

*Shirak Centre of Armenian Studies
National Academy of Sciences
Republic of Armenia*

RESEARCH PAPERS. EDITION. XIV. 2011

Շապիկի առաջին էջին՝ Անի, Սբ Փրկչի եկեղեցի, X-XIդդ.

*Համակարգչային և գեղարվեստական ձևավորումը՝ Լ. Կոստանյանի
Սրբազրիչներ՝ Ռ. Հովհաննիսյան, Հ. Հարությունյան*

Պատվեր՝ N 18, տպարանակ՝ 250,
Հանձնված է շարվածքի 12.11.2011, տարագրված է տպագրության 15.03.2012
Շարվածքը՝ համակարգչային, 11.6 հրատ. մասով:
Տպագրությունը՝ ԱՉ Ռուբեն Ավետիսյան
Հասցեն՝ ՀՀ, 3110, ք. Գյումրի, Գորկու 67/62